

Німецька ялинка

Зоряна Живка

Я відклала книжку й задоволено потягнулась: а Мамай таки втік від Однокрила! Афіна, сіро-попеляста кицька, що дрімала коло мене, також потягнулася й зістрибнула з печі. Я назвала її на честь богині мудрості, коли позаторік прочитала давньогрецькі міфи, але мої домашні не оцінили надмірної інтелектуальності цього наймення й кликали кішку просто Фінкою. У хаті пахло пряженим молоком і пшоняною кашею.

– Ходи їсти, грамотна! – гукнула мене вечеряти бабуся.

Я зістрибнула з печі в слід за Фінкою. Правда, зістрибнула – то забучно сказано, спершу на припічок, потім на стільчик, і лиш тоді на підлогу. – Знову будеш мені до півночі світло палити та реготати? – з вдаваною суворістю сварила мене бабуся. – Ні вдень, ні вночі не можеш без своїх книжок!

Я промовчала. А як ти щось скажеш, коли повен рот каші? Ніхто не вмів готувати таку пшоняну кашу, як моя бабуся – ми раз удома пробували таку зварити й нічого не вийшло. І чого це я цілий день за книжкою сиджу? Я ж сьогодні й на санчатах у яру каталась аж змокла, і до лавки сходила, і попоратися помогла. Оце тільки на годинку вилізла дитина на теплесеньку під погрітися та розгорнула книжечку, щоб сторінку-другу проглянути...

Канікули! Канікули в бабусі! Зазвичай я приїжджаю до неї тільки влітку: корова, суниці-вишні-малина, яблука, ставок, ходіння по зела. Взимку ж мене ні разу досі в село не брали, мовляв і так то соплі, то горло, то кашель. Але цього року сталося диво: за весь грудень я ні разу не чхнула й мені вперше пощастило умовити батьків відпустити мене на Різдво до бабусі. Вони, звісно, довго комизились, але коли я пообіцяла взяти з собою тільки одну книжку, погодилися. Я взяла, звісно, найтовстішу. Отак ми позавчора на Новий рік і приїхали. Тато з мамою знову гайнули в Київ, а ми з бабусею лишилися удвох ну не зовсім у двох – ще ж і кішка, й собаки, й корова. А як усіх курей перелічити! Тобто нас насправді добрий гурт.

– Ти їж, їж, бач, яке худе та плохе, як із хреста зняте! – припрошувала мене бабуся.

– Бабусю, а ми пиріжки будемо пекти?

– Будемо!

– А коли?

– Та вже в не сьогодні... Мо' шостого. Щоб як твої приїдуть, то тепленькі.

– І дідух у нас буде?

– Буде... І дідух, і кутя, й узвару наваримо... Й пісного борщу з грибами...

– І до церкви підемо?

– І до церкви. А як же – щоб на Різдво, та й до храму Божого не піти!

– А колядувати?

– Ото ти вже сама мудруй, як колядувати! Бо я вже стара колядок співати...

Я помовчала. Мені страшенно хотілося поколядувати. Я навіть кілька колядок і

віншувань знала, правда, співала трохи фальшиво, але ж на кутку більше дітей не було. Та й узагалі місцевих дітей я не знала, бо ж "київська". В селі діти ділилися на "місцевих" і "київських", і перші рідко брали нас до свого гурту. Я зітхнула.

- Бабусю, а чого ви ніколи ялинки не ставите?

- Бо то гріх ради забавки дерево рубати. Воно скільки год росте, до неба тягнеться, а потім прийдуть якісь мудрагелі... Не годиться так.

- То виходить, у вас ніколи не було ялинки? - спитала я та знизала плечима, звісно деревце рубати шкода - ми вдома вже давно купили штучну ялинку - але ж без неї і Новий рік ніби не свято, і Різдво... Де ж подарунки ховати?

- Та одного разу була, - поволі мовила бабуся й чомусь задивилася у вікно.

Я затамувала подих від радості, вже знала - бабуся згадала щось давнє зі свого довгого струдженого життя: чи про голодівку, чи про колгосп, чи про війну, чи про діда мого, чи про бабину сестру Хведору, вигадницю та жартівницю, чи й про зовсім далекі часи бабiniх дідів-прадідів... Тепер головне не сполохати ту згадку, а виждати й так тихенько попросити: "Бабусю, розкажіть".

- Бабусю, розкажіть.

Бабуся й далі дивилася у вікно на засніжений, рівний, мов ліжко, застелене простирадлом, город. За яром у сусідів також світилося вікно.

- ...То було у войну... В нас у хаті тоді німці жили, - так почала бабуся.

Мені зразу стало моторошно, аж мурашки полізли по спині, я ж бо знала, що німці - то вороги, а вороги в хаті - то страшно. Спершу малій мені, коли слухала бабini оповідки, німці видавалися казково страшними, ніби людоді чи дракони. Я уявляла собі тих потворних фріців із радянських кінофільмів у нашій любій хатині - й моя душа аж горіла від обурення: "Як же вони посміли, га?" І навіть нині, коли вже знала, що німці - хай і вороги, але таки люди, а не дракони, від отих слів "в нас у хаті тоді німці жили" мені сипнуло морозом за пазухою. У грубці затріщала якась дровина. Афіна вилізла мені на коліна, згорнулася клубочком і замуркотіла.

- В нас у хаті тоді німці жили, чоловік десять... Пам'ятаю, як їх уперше привели до нашої хати. Був уже пізній вечір. Мати ж моя була удова з двома дітьми, а хата на дві горниці, та ще й кухня. Прийшли ж оті німці - з дороги забрьохані, і все чучерепки чухають. Мати на них подивилася та звеліла: "Скидайте з себе все!" І так вона те строго сказала, що вони її послухали - хутко все з себе поскидали. А мати за їхні лахи - у баняк і в піч. Вони аж завмерли від здивування... Стоять і мовчать, і на матір мою поглядають із острахом. Може, подумали, що до відьми якої попали й вона і їх зараз у піч... Я була злякалася, от зараз візьмуть і постріляють нас. А мати дала їм ще один баняк із окропом, корито і сказала: "Як прийшли до моєї хати, то ставайте й мийтеся, бо я ні одної воші не потерплю! А ваша одіж зараз пропариться й до ранку посохне". Вони, як розкумекали, про що їм кажуть, то пораділи, мов діти - кожен бо хоче з дороги помитися - усе "данкешон" лепетали, напевне, дуже їх ті воші замучили. І ще потім цілий тиждень матері дякували, що від вошей їх порятувала.

Бабуся зупинилася, аби трохи перепочити, а я одразу запитала:

- А які вони були, ті німці? Чи страшні?

- Люди, як люди, такі, як у нас, - відповіла бабуса, здвигнувши плечима. - Були серед них і добрі, й лихі, й сумні, й жартівники. Й нас вони не те, щоб кривдили. Хоча чужі люди в хаті, та ще при зброї - воно, звісно, страшно. Багато з них геть і не хотіли воювати, на чужині по чужих хатах вештатися, та Гітлер наказав - куди дінешся, часто згадували про рідних, про дім... Особливо мені запам'ятався один, білявенький такий, ін-те-лі-ге-нтний чоловік, - слово "інтелігентний" бабуса вимовляла по складах, як чуже та книжне, - у нього були дуже розумні й сумні очі. Він добре розмовляв по-російськи і навіть по-нашому вже трохи вмів. Він любив посидіти коло мене й поговорити... Я ж бо мала була, як оце ти, хоч і дівка - та на зріст мала, худюща, тож і на дитину схожа. Звали його, здається мені зараз, що Гансом. Він там, у себе, в Німеччині, вчителем був і читати любив багато. Всі книжки перечитав, як оце ти... Батько в нього давно помер, а були мати й молодша сестра. А він для них - єдина опора, годувальник, голова сім'ї. У нього були дуже гарні руки з довгими пальцями, він грав там, удома, чи то на піаніно, чи то на органі - я вже не помню... Отой Ганс дуже не хотів іти воювати, казав: "Це так страшно - вбивати людину...", і зітхав. Бо мусив іти до війська, інакше б і йому, і матері з сестрою - капут. Злющий у них був той Гітлер.

Бабуса знову заговклала. Я заплющила очі й уявила того Ганса з білявим чубом, сумними очима та гарними "панськими" руками. Потім увидала собі бабусю дівчиною з двома тугими кісками й у сорочці з домотканого полотна - як на фото, що висить на стіні біля мого ліжка.

- Одного разу прислала йому мати гостинці й листа, довго-предовгого. То було у грудні, у той вечір якраз сніжок випав, білий, пухкий. Гарно стало, мов у казці. І німці наші всі такі веселі - пошта ж їм прийшла. Тільки Ганс чогось зажурений над листом сидів. А потім ніби струснув із себе ту зажуру, всміхнувся, підійшов до мене та й каже: "А в нас, Саню, Різдво завтра!" Я здивувалася: "Яке Різдво? Ще ж тільки грудень середину перебіг, а Різдво - воно ж у січні!" А він тільки усміхнувся з моєї необізнаності та й далі повів: "Різдво, Саню, одне - на згадку про народження Ісуса Христа, Сина Божого, просто в різних країнах календар різний," - і він сказав, як по книжному називається календар у їхній церкві, а як у нашої, і навіть чому вони на два тижні різняться, тільки я вже не пам'ятаю, та ти в мене розумна й сама знаєш, - бабуса всміхнулася, відвела очі від шибки й подивилася врешті на мене. - А потім розгорнув свою посилочку та й каже: "Посидь зі мною, Саню... Хочеш розкажу, як у нас Різдво святкують?" Я, звісно, вмостилася біля нього на лаві, вуха розвісила. "Спершу ми обов'язково прикрашаємо ялинку..." І дістає з коробки ялинку, малесеньку, з лікоть десь, ялинку, прикрашену блискучими зірочками... В мене аж очі загорілися від захвату - я ж бо такого дива ніколи не бачила, тільки чула від старих людей, що колись давно, за панів ще, був у них такий звичай прикрашати на Різдво ялинку. Але то був лише панський звичай, селяни ж у нас ставили дідуха. А ще дехто, правда, то, кажуть, від поляків пішло, вишневі гілочки, щоб зацвіли на празник. Та в Гансовій посилці було не просто деревце в лісі зрубане, а диво дивне - іграшкова, малесенька, проте ніби

жива, ялинка. І такими зграбними зірочками та яблучками прикрашена. Я навіть рота роззявила від здивування і мимоволі простягнула руку, щоб торкнутися того дива. Ганса потішило те, як я відгукнулася на його ялинку, й він розсміявся. Широ-широ розсміявся. "Отож, спершу ми прикрашаємо ялинку. Не таку маленьку, як оце маю нині, а велику, живу, пахучу... Ми в дитинстві дуже любили робити з сестрою прикраси для ялинки – фарбували у різні барви шишки й горіхи, робили гірлянди, вирізали з паперу сніжинки... Куплених іграшок у нас майже не було, жили ми небагато, – тільки велика зірка на верхівку й два порцелянові ангелики, які ми дуже берегли. Потім купляли одне одному подарунки, потай збираючи на це гроші місяці зо два, аби в перший день Різдва покласти ті дарунки під ялинку. Ти знаєш чому на Різдво прикрашають саме ялинку? Ні? Це власне німецький звичай, від нас він розійшовся по цілому світу. Кажуть, що той звичай започаткував у далекі часи один зі святих, що прийшов на наші землі проповідувати Слово Боже. За легендою, що її любила розповідати мама, він зупинив лихих чаклунів, що хотіли принести під деревом дитя своїм богам у жертву та розповів людям про Христа. А потім наказав не приносити під деревами жертви лихим богам, але ховати для діток подарунки на честь народження Божого Сина, бо Він найбільший подарунок Бога людям". Я вже й забула, як звали того святого, але він ловко придумав: замість того, щоб задля чортівні якоїсь дітей убивати, ховати подарунки під деревом. А Ганс дістав світлину своєї родини, там він з мамою та сестрою. Я вже бачила її раніше, він показував. Подивився на них ніжно так, зітхнув: "Але ми з сестрою більше любили іншу історію – про те, як маленький Ісус прийшов у гості до двох дітей. Хочеш розкажу?" Я ствердно кивнула головою, – і я також ствердно кивнула головою, хоча бабуся знову дивилася не на мене, а кудись у далечінь. – Ганс казав: "Ти мене зрозумієш, у тебе теж є брат. Ми з сестрою дуже любили одне одного... І мріяти любили разом. У тій історії також були брат і сестра. Одного разу тато з мамою напередодні Різдва полишили їх удвох самих, мабуть до церкви пішли. Чують діти, хтось у двері стукає, відчинили, а на порозі хлопчик маленький стоїть, геть роздягнений, в одній сорочині, та плаче. Вони його завели до хати, обігріли, нагодували, поклали спати. Та на ранок дивовижний хлопчик зник, а ввечері янголи принесли до тих добрих дітей подарунок від Дитятка-Ісуса, адже той бідний хлопчик був насправді самим Ісусом. Принесли янголи дерево з раю, завжди зелене, таке, що листя на зиму не губить, ще й прикрашене золотими яблуками та срібними горіхами. Нам із сестрою дуже хотілося, щоб і до нас прийшов у гості Ісус, чи хоч би раз справжній ангел прилетів, тому завжди ми перед святом були дуже чемні. За святковою вечерею мама читала з Біблії історію народження Божого Сина. Навіть коли я вже вчився в університеті й обов'язок читати щовечора Святе Письмо для всієї родини перейшов до мене, на Різдво це все одно робила мама. В її вустах давні рядки Священного Писання, ніби оживали. Мені здавалося, що я бачу і Марію з Йосифом, що бредуть нічним Вифлеємом у пошуках притулку, і вертеп, і ясла з Дитям Божим, і пастухів, і янголів, і царів-мудреців, які принесли дари Маленькому Спасителю. Ось дивись, – він дістав із кишені листа, а з нього листівку-образок. – Подібний малюнок, тільки чорно-білий, був і

в нашій родинній Біблії. Потім ми співали Різдвяні гімни, багато-багато, й обов'язково цей..." Він заспівав куплет однієї пісні, я не зрозуміла, звісно ж, ні слова, але мені вона здалася дуже сумною – наші колядки не такі, вони якісь бадьорі, радісні, а та була така сумна... Я її вже і по-нашому чула, по радіо передавали. "Тиха ніч" зветься...

Я кивнула головою, я її теж не раз чула.

Бабуся говорила зовсім тихо, чутно було, як Афіна муркоче в мене на колінах. Найдужче я боялась, аби бабуся не замовкла нині, не глянула на годинник і не полишила оповіді.

– Він заспівав тоді ту пісню тихо-тихо й так тужливо, що я ледь не заплакала. Й очі в нього такі сумні-сумні стали. "А вранці ми обов'язково йшли до церкви, а потім у гості до дідуса й бабусі – маминих батьків, потім до татових батьків... Колись у нашій церкві діти ставили Різдвяні вистави, де розігрували ті євангельські події. Я ще пам'ятаю їх, а сестра моя вже, напевне, ні, бо при новій владі ми їх уже не ставили. Я навіть встиг одного разу зіграти пастушка та двічі ангела. ...На Різдво мама завжди, навіть у найскрутніші часи, пекла печиво з горіхами у формі зірочок..." І тут Ганс дістав із коробки пакунок солодких білих коржиків. Простягнув мені, я несміливо взяла одну чи дві зірочки, вони просто танули в роті. Ніколи більше я не куштувала такого печива. Навіть твоя мама – що вже випікає дивовижу – такого зробити не змогла. Покуштувавши, спитала, чому саме зірочки. Ми ж бо знали тоді тільки одну зізду – комуністичну. "Це на честь Вифлеємської зорі, що сяяла над вертепом, де народився Спаситель, і вела до нього мудреців із далеких країв. ...А моя хрещена завжди приносила нам у дарунок шоколад". Він знову зазирнув до своєї коробки, всміхнувся й дістав із неї кілька плиток шоколаду в сріблястій фользі, дві з них простягнув мені: "Нічого не забули..." Я аж отеретеріла від здивування. Що таке шоколад, я знала – він був шалено дорогий і шалено смачний. Мені пощастило покуштувати якось шоколадну цукерку – і відтоді я мріяла працювати на кондитерській фабриці. Вже навіть була відпросилася в колгоспі, одержала паспорта й улаштувалася в Києві на тій фабриці. То що ж – тільки тиждень попрацювала, як війна почалася і нам сказали вертатися додому. А я ж так мріяла купити з першої платні цілий кульок шоколадних цукерок. Це зараз усе просто – прийшов у магазин і бери, що хочеш, аби гроші були. ...А тоді! Куску хліба були раді. ...Простягнув мені Ганс шоколад, а я й боюся його узяти, ніби скарб він мені якийсь дає. А він ще й припрошує: "Бери, Саню, бери, сьогодні усі люди обдаровують один одного. Знаєш, я так би хотів бути зараз удома. Я не хочу воювати. Ну який ось ти мені ворог? І яке багатство у вас із маткою під полом поховано, коли й долівка у хаті земляна. ...Скільки тобі років, Саню? Дев'ятнадцять? ...Я думав менше. Вибач, що мов до дитини до тебе. Ти, виходить, така ж, як моя сестра, вже зовсім доросла... Ти б могла бути моєю сестрою чи нареченою..." Він замовк і довго дививсь у вікно, я боялась поворухнутися, щоб не сполохати його думок. Тяжко тужити за домом, тяжко. "Мені мати листа написала, сумного-сумного, – врешті мовив він. – Їй уже три тижні, увесь передріздвяний час (якось він по-їхньому Пилипівку назвав), дивні сни сняться. Не побачимося ми з нею мабуть у цьому світі... Добре хоч не сама вона там

лишилась у старості. Ти віриш у Бога, Саню? Ти любиш Різдво?" Я знизала плечима, – на цьому місці бабуся гірко зітхнула та знову подивилася на мене. – Що я могла тоді йому розказати? Про кутю з ячменю й узвар із грушок, ото й усе... Навіть дідуха в нас ніколи не було, здається, – завжди жмені зерна були жадні, не могли лишити цілий сніп жита для забавки. І колядок я небагато знала, і співати допутя не вміла... І церкви в нас із тридцятого року в селі не було. Я її й не помню. Кажуть, дуже гарний розпис у ній був. Геть нова церква була, десь на початку століття тільки возведена, а збудована на честь Івана Золотоустого. З неї потім клуб зробили, а попа нашого у Сибір, чи куди там ще, заслали. То він, той клуб, ще перед війною згорів – блискавка влучила, і всі документи нашого села ще від козацьких часів, усі-усі погоріли. Мені якраз мали паспорта дати – й не давали... Отак я промовчала, а Ганс подивився на мене з таким болем, тоді й каже: "Бог є, Саню... Є! Я завжди вірив у те, а зараз, на війні, найдужче... Інакше нема для чого жити. Надто темно все й безглуздо без Нього виходить... Спасибі тобі, мала, що слухала мою сповідь. Помолися зі мною сьогодні, хоч ми й вороги, – він посміхнувся гірко та зітхнув, – але Господь на небі для всіх один". І ми помолилися до Бога, щоб Він дав мир нашому змученому світові. За два дні наші німці від нас пішли, бо наступали вже наші, совєцькі... Ганс залишив мені свою ялинку і шоколад у сріблястій фользі. Тиждень ішли бої – ми всім кутком у льоху сиділи, у нашому й у діда Лавріна – бо найглибші були, а більше крім льоху ніде було сховатися, та все боялися, щоб нас не засипало живцем під землею. Бомби! Вибухи! Там стріляють, і там стріляють! І, не дай, Боже, хтось гранату в погріб кине! Страшно... А на наше Різдво вже у хаті празникували. Весь наш район тоді звільнили, німці аж до Житомира відступили. І так нас Бог зберіг, що і хата, й повітка вціліли – нічого не згоріло. І навіть шоколад у хаті, що Ганс мені лишив, і його ялинка. Я їх у запічок сховала. Ми довго тим шоколадом ласували. А зі срібної фольги я різдвяну зірку зробила, не совєцьку, а Вифлеємську. ...Я до того ніколи не задумувалася, що то за празник – Різдво, аж доки мені Ганс-німець не розказав. Та оповідь мені довго серце гріла: про Марію, про Йосипа, котрі заночували в повітці, про Ісусика в яслах біля корови, чи пак вола... А потім забулося – війна, німці пішли, наші прийшли, фронт проходив якраз по нашому городу, і досі ніяк ті гільзи не визбираємо, як картоплю копаємо, так жменю і знайдемо... А далі голод, у колгоспі тяжка праця – чоловіків же немає, одні жінки, навіть старі баби та діти робили до знесли. ...Оце яка свобода прийшла про Бога говорити – і по радіо, і по телевізору, і колядки які гарні нині співають! І церкви знову відкривають, слава Тобі, Господи! Як почула я знову ту біблійну історію про народження Божого Сина, так мені одразу й згадався німець Ганс, і його ялинка. І так легко повірилося мені, що Бог є! Коли на війні, на чужині людина залишається людиною, а не стає звіром, то певно, що Бог є.

Бабуся підвелася. Я теж, посунувши кицьку з колін на стілець, заходилася мовчки прибирати зі столу. Але бабуся ще не скінчила, і я знову завмерла з тарілкою в руках.

– Він мені нещодавно наснився був, Ганс. Каже серце, що загинув він тоді, бідака, у грудні 1943-го, не дочекалися його мати з сестрою, навіть, де могила, не знають... Надто добрий він був для війни, надто світлий. Як й Івась наш. Його тоді в березні 1944-

го до армії забрали, а восени вже й похоронка прийшла. Десь у Польщі, під Віслою. Нам з мамою років із тридцять тому від Червоно Хреста лист прийшов із фотографією могили його. Які добрі люди за нею доглядають? Я, коли ми загиблих ховали по тому, як фронт пішов, весь час думала – ось наші, ось їхні, а десь же в них усіх матері, ждуть, сподіваються. Піввіку по тій війні минуло, піввіку... А, може, таки вижив, вернувся додому? Дай йому, Боже! Я так ту ялинку берегла, так дорожила нею. Не знаю навіть, куди вона пропала, десь у п'ятдесятих, уже як у мене трійко діток народилося – взяла та й пропала. А в шістдесятих, як твоя мамка до школи пішла, стали в школі та клубі ялинки на Новий рік ставити, прикрашати. Тільки, що зірда на них була не Вифлеємська, а таки совєцька, та й Різдва в нас все одно не було, не дозволяли. ...А ще Гансів образочок той часто згадувала, він мені схожий ніби на ту листівочку, що ти торік прислала. Отаке воно життя складне, онученько, – і вороги бувають людьми, і свої часом нелюдами. І таких чудних людей Бог нам посилає, що й дивуєшся, і забути не можеш... Та досить уже на кухні сидіти, ходімо спати. Завтра посуд помиємо, покинь ті тарілки в мийниці. Вже он північ скоро. Ти на печі хочеш спати чи ліжко стелити? Знову на печі? То лягай тільки в поперек, щоб вночі не скотилася мені з печі. І не читай уже більше, грамотна.

Бабуся пішла до кімнати, а я, роздягнувшись, вимкнула світло й полізла на піч. За мною почимчикувала й Афіна-Фінка. Ми вмостилися поміж старих теплих ковдр. Кицька замуркотала мені коліскову і я скоро заснула. Вночі мені снилася молода моя бабуся й білявий німець Ганс, і казково-чарівний шоколад у срібній фользі, й маленька іграшкова ялинка. А десь у небі над засніженим селом сяяли зорі, схожі на печиво з горіхами, а над вертепом, намальованим на поштовій листівці, намальовані ангели співали: "Слава у вишніх Богу, і на землі мир!.."